

ISSN: 2454 – 7905

SJIF Impact Factor: 8.024

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal

Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering,
Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

www.wiidrj.com

Vol. I ISSUE - LXXXI Year – 8 March 2023

:: Editor in Chief ::

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Address for Correspondence

Editor in Chief : Mrs. Pallavi Laxman Shete Website: www.wiidrj.com
Ramkrishna Nagar near Ganpati Mandir Vasmat Road Parbhani (India –Maharashtra)

Email: siddhiprakashan674@gmail.com / Shrishprakashan2009@gmail.com

Mob. No: +91-9623979067 Director : Mr. Tejas Rampurkar, Hyderabad.

(For International contact only +91-8857894082)

Vol. I - ISSUE – LXXXI March 2023 SJIF Impact Factor : 8.024 Page - i

**Co-ordinator
IQAC**

**Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)**

PRINCIPAL

**Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani**

36.	धुळे जिल्ह्यातील बरडाभिल्ल	श्री. नितीन मांगुलाल महाले प्रा. डॉ. अरुण उखा पाटील	163
37.	शेतक-यांच्या आत्महत्या : समाजशास्त्रीय विश्लेषण	प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर चव्हाण	172
38.	भाषा उत्पत्ति सिद्धांत और हिंदी का उगम	प्रा. स्मिता हनुमंतराव नायक	175
39.	कोविड-19 सहायतार्थ बीमा एवं शासन की कुछ महत्वपूर्ण योजनाएं	डॉ. केशवमणि शर्मा	179
40.	नागपुरी बोली : स्वरूप, वैशिष्ट्ये	डॉ. राजीव यशवंते	186
41.	राजर्षी शाहू महाराजांचेव्ही शिक्षण व स्त्री स्वातंत्र्यासंबंधीचे विचार	डॉ. निलेश गोकुळ शेरे	191
42.	मालवा क्षेत्र के पाटीदार समाजमें शिक्षा की प्रगति	रीना पाटीदार	195
43.	मराठी कवितेतील पर्यावरणीय संवेदना	प्रा. डॉ. केशव पाटील	198
44.	'साहुकार म्हणजे राज्याची शोभा - शिवकालीन अर्थ घोरणाचा आदर्श दस्त ऐवज'	डॉ. विजयकुमार शिवदास ढोले	205
45.	स्वामी विवेकानंद व त्यांचा मानवतावाद	डॉ. कल्पना माणिकराव कदम	209
46.	ಗ್ರಾಹಕರವಸ್ತುಗಳಮತ್ತುಸೇವೆಗಳಮೇಲೆವ್ಯಾಪಾರಿ ಚಿಹ್ನೆಗಳಪಾತ್ರ	ಡಾ.ಶೈಲಜಾ ಎಸ್.ಎಂ ವರುಣ್‌ರಾಜ್	219

नागपुरी बोली : स्वरूप, वैशिष्ट्ये

डॉ. राजीव यशवंते

मराठी विभाग, गुरु बुद्धीस्वामी महाविद्यालय, पूर्णा (जं) ता. पूर्णा (जं), जि. परभणी - 431 512

प्रस्तावना :

मानवी जीवनात संप्रेषणामाठी भाषा अत्यंत महत्वाची आहे. 'जितक्या व्यक्ती तितक्या प्रकृती' या उक्तीच्या चालविवर जितक्या व्यक्ती तितक्या भाषा असे म्हणता येते. भाषा जरी सामाजिक असली तरी बोलणे व्यक्तीनिष्ठ आणि संदर्भनिष्ठ असते. एखाद्या व्यक्तीच्या भाषिकसवयीचा अभ्यास म्हणजे त्या व्यक्तीच्या 'बोलण्याचा' अभ्यास होय. अर्थात व्यक्तीच्या एखाद्या गुटाचा भाषिक सवयी किंवा लकवीचा विचार 'बोली' म्हणून करतो. बोली निर्माण होण्याची अनेक कारणे असतात. या सर्व बोली त्या त्या भाषांच्या नावांनी ओळखल्या जातात. महाराष्ट्राची भाषा म्हणजे मराठीअसा ठाम निर्देश आहे. या मराठी भाषे अंतर्गत अनेक बोलींचा समावेश प्रादेशिकदृष्ट्या भिन्न भिन्न दिसून येतो. अर्थात मराठीच्या बोली म्हणून वऱ्हाडी, झाडी, खानदेशी, कोकणी, दुळवी, डांगी या बोलींचा नामोल्लेख होतो.

स्थानिक बोली कितीही असल्या तरी त्या ज्या व्यापक प्रदेशात बोलल्या जातात त्या शासनाच्या व्यवहारासाठी निवडली गेलेली विशिष्ट बोलीच प्रमाण समजली जाते आणि तिचे शिक्षणात, प्रसार माध्यमातून व सामान्य जीवनात सर्वत्र वर्चस्व असते. प्रमाणभाषा आणि बोली यांच्यात जो महत्वाचा भेद असतो तो म्हणजे प्रमाणभाषा, ही शिकावी लागते तर बोली ही दैनंदिन व्यवहारांचा एक भाग असल्यामुळे आपल्यातती रुळलेली असते. भाषाशास्त्रीय दृष्ट्या मात्र या सर्वच बोलींना महत्वाचे स्थान आहे.

बोलीबद्दल समाजात आजूही अनेक गैरसमज आढळतात अजूनही शुद्ध-अशुद्ध, प्रतिष्ठित- अप्रतिष्ठित असे वर्गीकरण केले आहे. पण बोली ह्या सामाजिक व भौगोलिक वैशिष्ट्यांनी निश्चित होणारी भाषेची स्वाभाविक रूपे आहेत. त्यामुळे शुद्ध-अशुद्ध असे वर्गीकरण करून चालत नाही. तसेच बोलींना व्यवसायाच्या माध्यमातूनही ओळखले जाते. मात्र हे संयुक्तिक ठरत नाही. बदलत्या काळानुसार बोलीचा अभ्यास समाजजीवनाचे एक अंग, व्यवहाराचे साधन आणि संस्कृतीचे वहन म्हणून केला गेला पाहिजे. महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यात आज बोलल्या जाणाऱ्या कित्येक बोली अशा आहेत की, त्या ऐकल्या तर सहजा सहजी आपणाला कळणारही नाहीत. अशा बोली बोलणाऱ्या समाजाची स्वतःची विशिष्टपूर्ण जीवनपद्धती असते.

सामान्यपणे बोलीला विचार करता ज्या भाषा भेदांना लेखन परंपरा नाही व आपल्या अस्तित्वात केवळ मौखिक परंपरेवर अवलंबून असतात अशा भाषा भेदांना बोली ही संज्ञा आहे. जगान सुमारे ७००० इतक्या भाषा असल्याचे आढळून आले आहे. केवळ भारतातच सुमारे दोनशे भाषा बोलल्या जातात. त्यात बोलीची संख्या वाढून पंधराशेहून अधिक आहे एकट्या मराठी भाषेच्या ३९ बोलींचा गिअर्सन उल्लेख करतो. मराठी व तिच्या बोली याबाबतच्या गिअर्सनने केलेला अभ्यास 'लिंग विस्टिक सर्व्हे ऑफ इंडिया' याग्रंथाच्या सातव्या खंडात समाविष्ट आहे. त्याने मराठी भाषेचे दख्खनची मराठी, वऱ्हाड आणि मध्य प्रांताची मराठी तसेच उत्तर कोकणातील मराठी अशी तीन रूपे सांगितली आहेत. गिअर्सनचे काही निष्कर्ष आज चुकीचे आणि वादग्रस्त ठरतात. (1) पण तरीही था अभ्यासाला एक ऐतिहासिक महत्त्व असल्याचे ते मान्य करतात. गिअर्सनने केलेले विवेचन लक्षात घेतल्याखेरीज

Vol. I - ISSUE - LXXXI March 2023 SJIF Impact Factor : 8.024 Page - 186

Co-ordinator
IQAC

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn) Dist. Parbhani - 431511 (M.S.)

PRINCIPAL

Shri Guru Buddhiswami Mahavidyalaya
Purna (Jn.) Dist. Parbhani

कोणत्याही मराठी बोलीचा अभ्यास पूर्ण झाला नाही? म्हणता येणार नाही. यापार्श्वभूमीवर नागपुरी बोलीचे महत्त्व लक्षात घेऊन भाषेच्या दृष्टीने परामर्श घेणे आवश्यक ठरते.

ग्रिअर्सनने प्रादेशिक बोलीची वर्गवारी करतांना नागपुरी वऱ्हाड, अकोला बुलढाणा, वाशिम, वणी, बैतुल, नागपूर असे केले आहे. म्हणजेच भाषेच्या प्रादेशिक भेदांचे निरनिराळ्या कारणांनी आणखी पोटभेद संभवतात. 'नागपुरी बोली' ही अशीच मराठीची स्वतंत्र पोट भाषा म्हणून अस्तित्वात आली आहे. नागपुरी मराठी बोली साधारणतः पूर्व विदर्भातील नागपूर, वर्धा चंद्रपूर, भंडारा, गोंदिया या पाच जिल्ह्यात व्यवहारामध्ये उपयोगी आणला जाते. यासंदर्भात ग्रिअर्सन म्हणतात, "नागपूर, वर्धा, चांदाव भंडारा गोंदिया या पाच जिल्ह्यात व्यवहारामध्ये व शिवनी, छिंदवाडा, बालाघाट व रायपूर हे आजच्या मध्य प्रदेशातील पण तत्कालीन मध्यप्रांतातील चार अशा एकूण आठ जिल्ह्यात 'नागपुरी' बोलीचा व्यवहार चालत असल्याचे सांगतो. (2) पश्चिम विदर्भाचा विचार केला तर बुलढाणा, अकोला, वाशिम, यवतमाळ, अमरावती या पाच जिल्ह्यांच्या प्रदेशातील बोलल्या जाणाऱ्या मराठीला वऱ्हाडी बोली संबोधतात तर नागपूर, वर्धा, चंद्रपूर, भंडारा, गोंदिया, बालाघाट, शिवनी, छिंदवाडा व रायपूर या प्रदेशातील मराठी भाषेला 'नागपुरी' बोली असे ही संबोधतात. नागपुरी मराठी बोलीच्या भाषा व्यवहाराकडे दृष्टिक्षेप टाकल्यास ही बोली गोंडवानाच्या परिप्रेक्ष्यात बाहून विकसित झालेली बोली आहे. तसेच हिंदी, तेलगू, कानडी या भाषांच्या संपर्कात सातत्याने असलेली ही भाषा आहे. त्यामुळे चद्रविड भाषाकुलातील गोंडी, तेलगू, कानडी व हिंदी या भाषांच्या परिणाम नागपुरीच्या उच्चारण प्रक्रियेवर अथवा तिच्या प्रत्यय प्रक्रियेवर तसेच तिच्या स्वरूपावर झाला असणे स्वाभाविकच आहे.

नागपुरी बोलीचा जन्म आणि विकास हा गोंडवानाच्या प्रदेशात झाला. या प्रदेशात गोंड राज्याची सत्ता होती, तसेच गोंड लोकांची संख्याही प्रचंड प्रमाणात होती. त्यांची स्वतःची भाषा, संस्कृती होती. तरी ही या गोंडी भाषेचा फारसा परिणाम मात्र नागपुरी बोलीवर पडलेला दिसत नाही. खाजगी वैयक्तिकरीत्या गोंड समाज मात्र गोंडी भाषेचा उपयोग करतात, परंतु व्यापक सामाजिक क्षेत्रातील व्यवहारात मात्र बहुसंख्येने मराठी भाषेचाच उपयोग केलेला दिसतो. नागपुरी बोलीच्या आंतर रचनेवर फारसा परिणाम गोंडी भाषेने केला नसला तरी ग्रांथिक मराठी भाषेतील 'ळ' चे 'र' या उच्चाराने मारखे केले जाते. द्रविडी भाषेचा मात्र नागपुरी बोलीवर बराच प्रभाव-परिणाम झालेला प्रत्ययास येतो. या संदर्भात प्रा. वसंत वऱ्हाड पांडे म्हणतात, "ग्रांथिक मराठीत 'ए' आणि 'ओ' यास्वरांचा ळस्व उच्चार आढळत नाही. नागपुरीत मात्र तो आढळतो. त्याच प्रमाणे शब्दातील आद्य 'ए-ओ' यास्वरांचा 'य-व' श्रुतींनी युक्त असा उच्चार नागपुरी करते. हा उच्चार विशेष नागपुरीने द्राविडी भाषांकडून स्वीकारला." (3) माणसाच्या आयुष्यातील प्रत्येक कालखंडांगणिक भाषा बदलत असते. तसेच एकच भाषा बोलण्याची प्रत्येकाची तऱ्हाही वेगळी असू शकते. त्यामुळे व विशेषतः त्याच्या उच्चारामुळे व अर्थ समजुतीमुळे वेगळ्या बोलीला जन्म मिळतो. भाषेमध्ये फरक पडण्याच्या बाबतीत भौगोलिक परिस्थिती एक अत्यंत महत्वाचे कारण आहे.

सरहद्दी वरील भाषांचाही परस्परांवर परिणाम होऊन भाषेत संमिश्रण होऊन तिसरीच भाषा तयार होत असते. नागपूर प्रांताचा जो भाग हिंदीला भिडलेला आहे. त्या भागातील लोकांच्या बोलीवर हिंदीचा अतिशय परिणाम झालेला आहे. आस्ते, औरत, खून, गफलत, दिक्कत, चावल, खोज असे हिंदी शब्द तिथल्या मराठीत अगदी सहजगत्या बोलले जातात. तर चोदा जिल्ह्यातील मराठी बोलीवर सरहद्दीवरील तेलगूचा परिणाम झाला असून

भंडारा जिल्ह्यातील मराठी ही कोष्टीच्या प्रभावाची साक्ष आहे. नागपुरीवोलीत तेलगू-कानडी शब्दांची संख्या आढळते उदा. हुरडा, दगड, सिककाई, चोखट, हडपणे, सूड, निस्तुक, डुंबर, उंडा, बरंड, डब्बा, गुढा, मात यामाखे कानडी संबंधित शब्द नागपुरी बोली भाषेत प्रकटने येतात. त्याच प्रमाणे उबारा, तूप हे तेलगुशी संबंधित शब्द नागपुरी बोलीच्या व्यवहारात आढळतात.

हिंदी भाषेकडून मराठीवर झालेल्या आक्रमणाचा फार मोठा प्रत्यय नागपुरी बोलीत येतो. उदा. नागपुरीतील गिरणी कामगार, संत्रा मार्केटात लिलाव पुकारणारे व्यापारी, बाजारात पाले लावून बसलेले दुकानदार या सगळ्यांचे बोलणे प्रायः हिंदी मिश्रित मराठीतूनच चाललेले असते. त्याची प्रचिती शब्द संग्रहावरून निश्चित येते. उदा. अंदाज, अजब, अनपढ, आटा, आफत, इंतजाम, इराहा, उजागर, औजार, कुरता, किराया, कोशिस, अजब, जुलूम, जुलूम, जरूर, तकरार, नतीजा, नाराज, रोजदार, शौक, मालूम, मोहल्ला, कास्तकार, खदान, गवार, तंगी, तालेवार, बहस, रईस असे कितीतरी शब्द नागपुरीच्या मराठी बोलीत शिरले असून नागपुरातील काही विभागातील मराठी भाषा हो. हिंदीकृत मराठीचे मुक्त रूपच वाटते. शब्दाप्रमाणेच वाक्प्रचार व वाक्यप्रयोगही दिसतात. जसे अड्डा जमविणे, डोळे दाखविणे बाता बनविणे, फिदा होणे इ. आणि असे कितीतरी वाक्प्रयोग नागपुरी मराठीतील विशिष्ट कला निदर्शक वाक्प्रयोग हिंदीतून मराठीत आलेले आहे. काही क्रियापदेसुद्धा हिंदीतून मराठीत आलेले असून तिचा सतत वापर होत असल्याचे दिसते. उदा. छिने (हिरावून घेणे), पिलवणे (पाजवणे), हटकणे (मनाई करणे), धुनकरे (पिंजणे). याचप्रमाणे रेकाल्डवेलच्या मताप्रमाणेच - वर्गीय व्यंजनाचे ग्रांथिक मराठी प्रमाणेच नागपुरातही तालव्य आणि दंततालव्य असे दोन प्रकारचे उच्चार होतात. हे दंततालव्य उच्चार फार्सी भाषेच्या प्रभावाने मराठीत रुढावले असले तरी वास्तविक ले द्विविडी भाषेच्याच प्रभावाने भारतीय आर्यभाषांत आले आहेत. ण> न हो नागपुरीत नियमाने आढळणारी पैशाची भाषेतील प्रक्रियाही तेलगूच्या प्रभावाने आलेली आहे. (४) अर्थात नागपूर शहरापासून दूरदूर आपण जायला लागलो तर मात्र नागपुरी मराठीचे शुद्ध, सकस व अविष्कृत स्वरूप आपल्याला जाणवते.

'नागपूर प्रांतातल्या खेड्यापाड्यात राहणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या शिवारात व स्त्रियां माजघरात आपल्याला हे अधिकृत स्वरूप विशेषत्वाने जाणवते. नागपुरी मराठी ही प्राचीन मराठी वाङ्मयाशी अनेक बाबतीत सारखी आढळते. त्याचे श्रेय आपली जुनी भाषा अविष्कृत स्वरूपात जिवंत ठेवणाऱ्या खेड्यापाड्यातल्या या स्त्रियांनाच दिले पाहिजे. उदा. पहाटेच्या प्रहरी त्यांच्या गोड गळ्यातून बाहेर पडणाऱ्या जात्यावरच्या ओव्या, काजळतीच्या रात्री गौर जागविताना त्यांच्या कंठानून बाहेर पडणारे भावस्पर्शी गाणे या लोकवाङ्मयाच्या व लोकबोलीच्या अभ्यासातून नागपुरी मराठीची भाषाशास्त्रीय वैशिष्ट्ये लक्षात घेता येतात. तसेच नागपुरी बोलीचा अभ्यास करावयाचा असेल तर आधारभूत साहित्य अथवा ताम्रपट, शिलालेख यांचाही विचार करावा लागतो. उच्चार प्रक्रियेच्या दृष्टीने नागपुरी बोलीत एकूण सहा स्वर आहेत. अ, आ, इ, उ, ए आणि ओ, ऋ, औ हे ग्रांथिक मराठीतील स्वर नागपुरीत नाहीत. मात्र 'ऋ' चे उच्चारण 'र', 'री', 'रु' असे करतात. उदा. ऋण-रिण असा करतात. 'औ' या स्वराचा उच्चार नोकर-नक्कर, औषध-अवसीद, बैल-बइल, चैन-चईन असा केला जातो. 'आ' ऐवजी 'अ' म्हणण्यात येतो. उदा. आवार-अवार, आभाळ - अभाळ, आराम-अराम, आखाडा - अखाडा इत्यादी. 'ए' च्या ऐवजी 'अ' उच्चारण्याची प्रवृत्ती आहे. उदा. वाटेने-वाटन, घावने-घावन, चिंचेचे-चिंचच. तर 'ओ'च्या जागी 'व' उच्चारण्यात येतो. उदा ओसरी-वसरी, ओटा-वटा, ओटी-वटी, ओळख-वरख. 'ण' ऐवजी 'न' चा उच्चार हा सुद्धा नागपुरी बोलीचा एक विशेष आहे.

पाणी-पानी, माणूस-मानूस, वाणी-वानी, कणीस-कनीस. 'ळ' च्या ऐवजी 'र' चा उच्चार ही सुद्धा नागपुरी मराठी बोलीची महत्त्वाची प्रवृत्ती आहे. खेड्यातील अडाणी लोकांना 'ळ' हा सुलभतेने उच्चारता येत नाही. 'ळ' चा उच्चार ते नेहमी 'र' असा करतात उदा. वाकळ-वाकर, जवळ-जवर, पाळणा-पारणा, दळण-दरण, सकाळ-सकार, 'वि' मूळ खेड्यापाड्यातून 'इ' अगदी सर्रास वापरण्यात येते. उदा विहीर-इहीर, विहीण-इहिण, विस्तव-इस्तोव, विडा-इडा. 'श' बदल 'स' तर 'य' च्या ऐवजी कधी कधी 'व' चा उच्चार नागपुरी बोलीत दिसून येतो. उदा. शनिवार-सनिवार, शंकर-संकर, अन्याय अन्याव, उपाय-उपाव, 'र' चा 'ल' तसेच 'व' चा 'श' देखील करण्यात येतो. जसे रडे-लेडे, वेडा-येडा, वेमन-येमन, वेल-येल तसेच 'ह' हा वर्ण दोन अक्षरांमध्ये आला की त्याचा उच्चार 'ह्य' असा होतो. उदा. कहाणी-कह्यानी, राहिला-राह्याला, वाहणा-वाह्याना, पहाटे-पाह्याटे इ. तसेच दीर्घोच्चार करताना व पुल्लिङ्गी अनेकवचणी नामे उच्चारताना शेवटच्या अक्षरावर जोर देणे व त्याचा उच्चार दीर्घ करणे हे नागपुरी मराठीतले एक खास वैशिष्ट्य आहे. या संदर्भात सुरेश डोळके म्हणतात, "नागपुरी बोली ही उच्चारणीयदृष्ट्या सुलभ असून अन्य बोलीच्या तुलनेत प्रत्ययप्रक्रिया भिन्न स्वरूपात पाहावयास मिळते. मात्र नागपुरी मराठीच्या उच्चार प्रक्रियेतला हा एक चिंतनीय विशेष मानला पाहिजे त्यादृष्टीने लोक जीवनातही ही भाषा फार मोठ्या प्रमाणात रुळली आहेच." (५) यासंबंधी विचार करता, नागपुरी बोलीत विभक्ती, प्रत्ययप्रक्रिया ही ग्रंथिक मराठी प्रमाणेच आढळते. केवळ द्वितीया, चतुर्थी संबोधन यांच्या प्रत्ययात किंचितसा रूपभेद दिसतो. द्वितीया व चतुर्थीत स-ला-ना-ते च्या ऐवजी म-ज-ले व अनेक वचनाचे प्रत्यय दिसतात. उदा. मले, तुले, आम्हाले, मानसाले, म्हाल्याले इ. पण शहरी भागातील सुशिक्षित मात्र 'स' हा प्रत्यय वापरतात. मानसास, मानसाईस, म्हाल्यास, पछीचे 'आ, झे' हे प्रत्यय या बोलीत सुद्धा दिसतात. पण ग्रामीण भागात मात्र बहुतांश लोक 'हा' हा एकवचनी प्रत्यय वापरताना दिसतात. उदा. माहा, तुहा इत्यादी. तर संबोधनात विशेषतः ग्रामीण भागात बहुतांश लोक 'गा' हा प्रत्यय पुल्लिङ्गी व 'व' हा प्रत्ययः स्त्रिलिङ्गी संबोधन वापरतात. उदा. कामा, येगा, (पुल्लिङ्गी), काव, येव (स्त्रिलिङ्गी) विभक्ती प्रत्यय लावण्यापूर्वी नामाचे सामान्य रूप करण्याचे याही बोलीत आहे. प्रत्ययापूर्वी अनुस्वार न येता 'इ' अथवा 'य' या वर्णाचा उपयोग होतो. उदा. घोडा-घोड्याले, विंचू-इचवाले, बैल-बइलायले इत्यादी.

नागपूर प्रांताच्या अन्यः प्रदेशातील खेड्यापाड्यात नागपुरी बोलीचे शुद्ध स्वरूप बऱ्हांशी कायम आहे. जुनी भाषा आपल्या जुन्या लकबांसह खेड्यापाड्यातून अजूनही टिकललेली आहे. शब्दसंपत्ती हे नागपुरी मराठीतले मूल्यवान असे संचित आहे. जसे इन्धन, रान्धनी, पालव, शीव (सीमा)थडी, तट, दाह, (आग); मैतर (मित्र); म्होर (समोर); आखर (अखेर); पान(पात्र) या शब्दावरून नागपुरी मराठी हो संस्कृतला किंवा प्राचीन अराठीला अगदी जवळची आहे असे लक्षात येते. संस्कृतोद्भव मराठी शब्दाची संख्याही या बोलीत विपूल दिसून येते. तसेच इंग्रजी शब्दांची भ्रष्टरूपेही आढळतात. खरे पाहता महानुभावीय आणि ज्ञानेश्वर कालीन वाङ्मयात आपण जे अनेक शब्द वाचतो आणि ग्रंथिक, मराठीतून ज्याचे आज उच्चाटन झालेले आहे, असे कितीतरी शब्द नागपुरी मराठीत या घटकालाही कायम असून ते सर्वत्र बोलले जात आहेत. ग्रामीण भागात आजही काही वाक्प्रचार वापरले जातात. उदा. पोटाशी असणे, चुडेचोळी लेणे, उभावून जाणे, अंगाचा खकाना होणे, सार करणे, भांडी उटणे, पाट करणे, कुकु लेणे, उभ्यात लावणे, नरकानं गोष्टी सांगणे इत्यादी. खास वाक्प्रचार नागपुरी बोलीचे वैशिष्ट्य आहे. फारशी-अरबी उपसर्ग असलेले काही शब्द नागपुरी मराठीत दिसतात. उदा. कम-कमजोर, कमताकद, गैर, गइरहजर, बद-बदनाम तसेच गायकी, म्हसकी, लिथचोडडा, बह्याड, बह्याताड असे प्रत्ययघटीत शब्दही वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. तर नरमाई,

रूजूवात, रोजगार, हरामंखोर, शमदानी, नखरेबाज, तखतपोम इत्यादी शब्दांच्या शेवटी फारसी प्रत्यय आल्यापे दिसून येते. तर गवार, गलती, किस्त, मुश्किल, हमेशा, हिंमतयासारखे हिंदी शब्दही व्यवहारात वापरतो जातात. एकूणच नागपुरी मराठी बोलीत प्रमाण मराठी ऐवजी फारसी, अरबीव हिंदी भाषेतील विपुल शब्द आढळतात.

समारोप :

नागपुरी बोलीचे मराठी भाषेतील स्थान व वैशिष्ट्ये पाहता नागपुरी मराठी ही शिष्ट मराठीच्या गाभाच्यापासून शेकडो मैल दूर असली तरी सुद्धा तीशब्दसंपदा आणि सर्वच भाषिक वैशिष्ट्यांनी समृद्ध असल्या दिसते. तसेच प्राचीन मराठी भाषेला तीमर्वात अधिक जवळची आहे, असे म्हणायला काहीच हरकत नाही. तरीही प्रमाण मराठीच्या अधिक जवळ असल्यानेही बोली वापरातून कमी होत असल्याचे जाणवत आहे. मात्र कोणत्याही बोलचे गाभातत्व अथवा प्राणतत्व हे 'ध्वनी' असते त्यामुळेच नागपुरी, मराठी बोली ही महाप्रधान असल्याने ती अधिकच भारदस्त, जोमदार, कणखर अशीच प्रत्ययाम येते. हिंदीच्या प्रभावाने नागपुरी बोली मराठी भोषेत संक्रमित झालेली दिसून येते. हिंदी भाषेच्या द्वारा अरबी-फारसीतील नागपुरी बोलीने स्वीकारलेले असंख्य शब्द, क्रिया-विशेषणे, क्रियारूपे यामुळे नागपुरी बोलीचे मराठी भाषेत असलेले वेगळेपण अधिकच वैशिष्ट्यपूर्णरित्या स्पष्ट होते.

संदर्भ टीपा :

- (१) डॉ. कल्याण काले/ अंजली सोमण, 'आधुनिक भाषाविज्ञान', प्रतिमा प्रकाशन, पुणे. पृ. ५६
- (२) डॉ. कालेलकर ना.गो. 'भाषा: इतिहास आणि भूगोल' स्वरूप प्रकाशन, पुणे, पृ. क्र. १३, १६
- (३) बऱ्हाडपांडे वसंत- 'नागपुरी बोली : भाषाशास्त्रीय अभ्यास' इंदिरा प्रकाशन, नागपूर, पृ. २९२
- (४) 'बोली भाषांचा अभ्यास', भाषा व साहित्य संशोधन मंडळ म.सा.परिषद, पुणे, पृ. क्र. १२३
- (५) डॉ. डोळके सुरेश, 'संशोधन शलाका', अमेय प्रकाशन, नागपूर, पृ. क्र. १२०